

Ofbeldi gegn börnum

Ofbeldi af margs konar toga hefur fylgt mannkyninu frá örófi alda. Einna alvarlegast er ofbeldi sem beinist að börnum sem geta ekki varið sig. Ofbeldi sem börn verða fyrir er bæði sýnilegt og ósýnilegt. Algengt er að flokka það í fimm mismunandi form: andlegt, líkamlegt, og kynferðislegt ofbeldi, það að börn verði vitni að ofbeldi heima fyrir og svo vanrækslu. Það er hlutverk foreldra að veita börnum sínum gott uppeldi, vernda þau og veita þeim leiðsögn. Hvað telst gott uppeldi er þó breytilegt og það sama á við um réttmæta ögun sem einkennist gjarnan af umbun og vægum refsingum.

Sögulegt og menningarlegt samhengi

Upp úr 1960 fékk ofbeldi gegn börnum innan veggja heimilisins vaxandi athygli erlendis. Í fyrstu var talið að slíkt ofbeldi væri óverulegt á Íslandi enda voru fá skráð tilfelli um misþyrmingar á börnum. Ástæður þessa voru taldar að hér á landi væru meiri félagsleg samskipti og sterkari fjölskyldu- og vinatengsl en erlendis. Það var því fyrst á áttunda áratug síðustu aldar sem hið dulda ofbeldi, sem á sér stað í einkalífinu og samskiptum nákominna fékk aukið svigrúm í almennri umfjöllun hér á landi.

Athyglisverð rannsókn í Svíþjóð frá árinu 2001 sýnir að líkamlegar refsingar sem börn sættu voru mjög almennar eftir miðbik síðustu aldar áður en lög bönnuðu slíkt. Þessi rannsókn náði til 212 barna sem fæddust á tímabilinu 1955-1958 og var þeim fylgt eftir frá eins árs aldri til þess að þau urðu 36 ára gömul. Algengast var að börn á aldrinum átján mánaða til sex ára sættu slíkum refsingum og mest við fjögurra ára aldur. Endurteknar líkamlegar refsingar voru algengastar við átján mánaða aldur. Var allt að helmingur allra barnanna barinn af móður á hverjum degi en feður beittu slíkum aðferðum miklu sjaldnar. Kom í ljós að mæður sem höfðu orðið fyrir þessari reynslu beittu börn sín slíkum refsingum í ríkara mæli en feður.

Ofbeldi gegn börnum er stórt heilbrigðisvandamál. Aldur barna sem eru í mestri hættu á að verða fyrir ofbeldi er breytilegur eftir menningarsvæðum, en alvarlegasta ofbeldið gegn börnum er þó talið eiga sér stað fyrir þriggja ára aldur. Gögn frá Bandaríkjunum og Bretlandi benda til að um 6% af ungum börnum hafi orðið fyrir líkamlegu ofbeldi s.l. 12 mánuði og að 12-14% allra barna verði fyrir líkamlegu ofbeldi á uppvaxtarárum sínum. Í Hollandi sýna rannsóknir að grátur barna yngri en sex mánaða auki hættu á líkamlegu ofbeldi. Engar sambærilegar rannsóknir við ofangreindar rannsóknir eru til hér á landi. Þó eru dæmi þess að mjög ung börn hafi orðið fyrir ofbeldi af hendi forsvarsmanna sinna.

Rannsóknir sýna að harkalegar uppeldisaðferðir foreldra eða ábyrga forsvarsmanna geta haft neikvæð áhrif á heilaproska barna og heilsu þeirra og vellíðan á fullorðinsárum. Reynsla af slíku ofbeldi getur endurspeglast í hegðun barnanna sem einkennist þá af ofbeldisfullum samskiptum við önnur börn og aukinni þátttöku í afbrotum. Börn sem eru beitt ofbeldi inni á heimilum lenda auk þess oftar en önnur börn í einelti, bæði sem gerendur og þolendur.

Einnig er líklegra að þau glími við ýmsan tilfinningavanda, geti orðið þunglynd, fyrirfarið sér eða geri tilraun til þess. Rannsóknir sýna einnig að börn sem verði fyrir ofbeldi sem börn séu líklegri sem gerendur á fullorðinsárum. Forvarnir eru því mikilvægar fyrir barnið og samfélagið í heild sinni.

Uppbygging forvarnarstarfs

Í forvarnastarfi er mikilvægt að þekkja til orsaka heimilisofbeldis gegn börnum og afleiðinga þess. Talið er að ofbeldi gegn börnum eigi sér stað í öllum samfélagsstéttum og hafa ýmsir áhættuþættir verið nefndir. Félagslegur bakgrunnur barns, heilsa þess og geðheilbrigði foreldra er talið skipta máli. Sama er að segja um lýðfræðilega þætti, samfélagsfræðilegar aðstæður og menningarbundnar hefðir.

1. stigs forvarnir

Fyrsta stigs forvarnir fela í sér að koma í veg fyrir að heimilisofbeldi gegn börnum eigi sér stað. Mæðravernd og ung- og smábarnavernd á Íslandi geta gegnt mikilvægu hlutverki í ljósi niðurstaðna framangreindra rannsókna. Þjónustan er veitt á öllum heilsugæslustöðvum landsins, þátttaka er almenn og foreldrum að kostnaðarlausu. Í ung- og smábarnavernd koma hjúkrunarfræðingar í reglulegar heimavitjanir strax eftir fæðingu. Foreldrar koma síðan með barn sitt í reglulegar skoðanir til hjúkrunarfræðings og læknis á heilsugæslustöð og þar er fylgst með þroska og vexti barnsins og viðeigandi fræðsla veitt. Erlendar rannsóknir sýna að fræðsla og annar stuðningur sem veittur er við heimavitjanir getur verið mikilvægt framlag til að koma í veg fyrir að heimilisofbeldi eigi sér stað.

Á sínum tíma benti starfsfólk ung- og smábarnaverndar á að skortur væri á heppilegu fræðsluefni fyrir foreldra um aga og uppeldi. Þáverandi Miðstöð heilsuverndar barna (MHB), lagði, í samvinnu við hóp hjúkrunarfræðinga ung- og smábarnaverndar, grunn að verkefninu *Agi til forvarna—uppeldi sem virkar*. Fyrsti afrakstur verkefnisins var útgáfa bæklinga með minnispunktum sem gott er að hafa í huga við uppeldi barna. Bæklingurinn er ætlaður heilbrigðisstarfsfólki til stuðnings við uppeldisfræðslu og til að afhenda foreldrum þegar þurfa þykir. Önnur afurð þessa starfs er þýðing og útgáfa bókarinnar *Uppeldisbókin: að byggja upp færni til framtíðar*.

Uppeldisbókin varð grunnur að þróun uppeldisnámskeiðanna *Uppeldi sem virkar – færni til framtíðar* sem nú eru í boði á þroska- og hegðunarstöð og víðar. Í þessum námskeiðum er foreldrum bent á jákvæðar leiðir til að skipuleggja uppeldið og hvaða aðferðir hægt sé að nota í stað þess að láta uppeldið hverju sinni ráðast af tilfinningum eða skapi foreldra. Einnig er lögð áhersla á að foreldrar leiðbeini börnum sínum um æskilega hegðun fremur en refsir þeim fyrir óæskilega hegðun og að börnin öðlist færni til að geta tekist á við erfiðleika, deilt með öðrum, eirt við verkefni o.s.frv. Sérstaklega er rætt um af hverju hvers kyns líkamslegar refsingar eru ekki heppilegar og ætti ekki að nota í uppeldi barna. Auk foreldranámskeiða er boðið upp á sérstök leiðbeinendanámskeið fyrir fagfólk sem hefur áhuga á að gerast leiðbeinendur á þessum uppeldisnámskeiðum. Leikskólakennarar hafa sýnt efninu áhuga og

hefur námsefnið verið aðlagð að starfsvettvangi þeirra í sérstöku námskeiði fyrir leikskólastarfsfólk. Þroska- og hegðunarstöðin heldur utan um þróun þessara uppeldisnámskeiða og þangað getur fagfólk leitað upplýsinga um framkvæmd þeirra og fengið námsgögn til nota í námskeiðum hjá sér.

Af öðrum uppeldisnámskeiðum í boði fyrir foreldra má nefna *SOS - Hjálp fyrir foreldra og PMTO-foreldrafærni*. *SOS* uppeldisnámskeiðin eru á vegum Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands og er ætlað að hjálpa foreldrum að bæta hegðun barna sinna og stuðla að félagslegri og tilfinningalegri aðlögun. Þau eru einnig í boði í Reykjanesbæ fyrir foreldra 2-12 ára barna, til að leiðbeina þeim um áhrifaríka uppeldistækni til að koma í veg fyrir að börn þeirra þrói með sér alvarlega hegðunarörðugleika. *PMTO* hófst sem samstarfsverkefni Skólaskrifstofu Hafnarfjarðar, Heilsugæslustöðvarinnar Sólvangi og Félagsþjónustu Hafnarfjarðar en tilheyrir nú sérstakri miðstöð á Barnaverndarstofu. Námskeiðið er ætlað foreldrum barna með hegðunarerfiðleika á leik- og grunnskólaaldri og býðst víða á vegum félags- og skólapijónustu sveitarfélaga.

Ofangreind uppeldisnámskeið styðja hvert á sinn hátt við fyrsta stigs forvarnir gegn ofbeldi gegn börnum. Mikilvægt er þó að hafa í huga að rót heimilisofbeldis gegn börnum er ekki einungis spurning um uppeldi barna. Foreldrar þurfa sumir hverjir að læra að hafa stjórn á skapi sínu og atferli í samskiptum við börn sín. Rannsóknir sýna að foreldrum sem eiga t.d. við geðræn vandamál og áfengis- og vímuefnaneyslu að stríða sé hættara við að beita börn sín ofbeldi en öðrum foreldrum. Aðrir áhrifaþættir eru m.a. félags- og efnalegar aðstæður foreldra og stuðningur stjórnvalda við barnafjölskyldur. Því þarf að styrkja þær stofnanir samfélagsins sem vinna að þessum málefnum, efla löggjöf og auka almenna umræðu.

2. stigs forvarnir

Annars stigs forvarnir fela í sér að stemma stigu við því ofbeldi gegn börnum sem á sér stað innan veggja heimilisins og hraða úrlausn ef grunur um ofbeldi vaknar. Aukin fagleg færni heilbrigðisstarfsfólks, kennara og annarra sem vinna með fjölskyldum innan félagsþjónustu og barnaverndarnefnda er mikilvægur liður í 2. stigs forvörnum. Má hér nefna betri þekkingu á einkennum heimilisofbeldis gegn börnum en líkamleg einkenni geta m.a. verið beinbrot, höfuðáverkar, brunasár og marblettir af ýmsu tagi eða áverka sem erfitt er að útskýra. Því þarf starfsfólk ung- og smábarnaverndar að vera vel að sér um tilkynningarskyldu heilbrigðisstarfsfólks til barnaverndarnefnda og tilkynna við minnsta grun um að barn sæti ofbeldi af hálfu forráðamanna þess (sjá leiðbeiningar um tilkynningarskylduna í lista yfir ítarefni).

Fagfólk sem vinnur með heimilisofbeldi gegn börnum hefur bent á að erfitt geti verið að sanna að það hafi átt sér stað. Það auðveldar ekki að hugtakið heimilisofbeldi er hvergi skilgreint í íslenskum lögum. Einnig vekur athygli að hlutfall barnaverndarmála, sem eru flokkuð sem ofbeldi gegn börnum, er mishátt á milli landshluta og jafnvel milli bæjarfélaga í sama landshluta á sama árinu. Þetta bendir til misræmis við mat á heimilisofbeldi gegn börnum. Með betri skilgreiningum á mismunandi tegundum ofbeldis inni á heimilum standa

vonir til að auðveldara verði fyrir foreldra, fagfólk og barnaverndarstarfsmenn að átta sig á hvort barn hafi verið beitt ofbeldi.

Þegar grunur vaknar um ofbeldi, hvort sem er í ung- og smábarnavernd eða annars staðar, er mikilvægt að koma málum barnanna í heppilegan farveg með skjóta niðurstöðu sem markmið, enda andleg heilsa og þroski þeirra í hættu. Aukinn stuðningur við fjölskyldur þessara barna er æskilegur og gæti m.a. falið í sér reglulegar heimsóknir á heimilið til að styrkja innviði fjölskyldunnar og umönnun barnanna. Einnig þarf að huga að uppeldisskilyrðum barna sem alast upp á heimilum þar sem átök eru á milli foreldra og ofbeldi. Lögreglan hefur mikilvægu hlutverki að gegna að þessu leyti enda er hún sá aðili sem oftast kemur fyrst á vettvang. Hún getur því hlutast til um að börnin og fjölskyldan fái nauðsynlega hjálp, meðal annars frá starfsfólki heilsugæslunnar. Einnig mætti gefa foreldrum, sem sannanlega hafa beitt barn sitt ofbeldi, kost á sérstökum námskeiðum sem hefðu það að markmiði að koma í veg fyrir það neyðarárræði að svipta þá forræði barnsins. Samtímis væru barninu tryggð örugg uppvaxtarskilyrði.

3. stigs forvarnir

Þriðja stigs forvarnir fela í sér að lina þjáningar og auka lífsgæði þeirra barna sem orðið hafa fyrir alvarlegu og síendurteknu ofbeldi. Getur það m.a. falist í því að taka umráðaréttinn yfir barninu frá foreldrunum og vinna með barninu til að það nái sem mestum bata og hljóti ekki langvarandi mein af ofbeldinu. Jafnframt þessu er fjölskyldunni veitt nauðsynleg aðstoð. Þarf að styrkja starf allra þeirra sem vinna með börnum sem hafa orðið fyrir slíku ofbeldi og skapa aðstæður sem gefa foreldrum og börnum möguleika á að ná eins góðum bata og mögulegt er og hjálpa þeim út úr vítahring ofbeldis innan heimilisins.

Geir Gunnlaugsson barnalæknir, 2009, endurskoðað 2015

Heimild

Einarsdóttir, Jónína, Sesselja Th. Ólafsdóttir og Geir Gunnlaugsson. 2004. *Heimilisofbeldi gegn börnum á Íslandi: höggva-hýða-hirta-hæða-hóta-hafna-hrista-hræða*. Reykjavík: Miðstöð heilsuverndar barna og Umboðsmaður barna. Sótt 9. febrúar 2015 á <http://barn.is/media/19098/bok-heimilisofbeldi gegn bornum a islandi.pdf>

Ítarefni

Barnaverndarstofa. (2012). *Verklagsreglur um tilkynningarskyldu heilbrigðisstarfsfólks til barnaverndarnefnda vegna gruns um vanrækslu og/eða ofbeldi gagnvart barni, barn stofni eigin lífi í hættu eða lífi eða heilsu ófædds barns sé stefnt í hættu*. Sótt 9. febrúar 2015 á <http://www.bvs.is/media/verklagsreglur/Verklagsreglur-um-tilkynningarskyldu-28.2.2013.pdf>

Christophersen, Edward R. og Susan L. Mortweed. 2004. *Uppeldisbókin: að byggja upp færni til framtíðar*. Þýðendur Gyða Haraldsdóttir og Matthías Kristiansen. Skrudda, Reykjavík.

Gunnlaugsson, Geir (2011). Ofbeldi gegn börnum fyrr og nú: Áhrif á heilsu og vellíðan, bls. 215-233. Í *Hinn launhelgi glæpur. Kynferðisbrot gegn börnum*. Svala Ísfeld Ólafsdóttir (Ritstj.) ásamt Bryndís Björk Ásgeirsdóttur, Davíð Þór Björgvinssyni, Geir Gunnlaugssyni, og Hrefnu Ólafsdóttur (Ritnefnd). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

- Gunnlaugsson, Geir, Álfgeir Logi Kristjánsson, Jónína Einarsdóttir, Inga Dóra Sigúfssdóttir. 2011. Intrafamilial conflict and emotional well-being: A population based study among Icelandic adolescents. *Child Abuse & Neglect* 35:372-381. Sótt 9. febrúar 2015 á doi:10.1016/j.chiabu.2011.01.011
- Gunnlaugsson Geir og Jónína Einarsdóttir. 2013. Reynsla fullorðinna Íslendinga af líkamlegum refsingum og ofbeldi í æsku. *Læknablaðið* 99:235-239. Sótt 9. febrúar 2015 á <http://www.laeknabladid.is/tolublod/2013/05/nr/4849>
- Kristinsdóttir, Guðrún og Ingibjörg H. Harðardóttir. 2008. Mörg íslensk börn hafa vitneskjuna: Um þekkingu og skilning barna á ofbeldi á heimilum. *Tímarit hjúkrunarfræðinga* 84(5): 46-54. Sjá: <http://hjukrun.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=2451>
- Kristinsdóttir Guðrún. 2014. *Ofbeldi á heimili. Með augum barna*. Reykjavík: Forlagið.
- Ólafsdóttir, Svala Ísfield (ritstj.). 2011. *Hinn launhelgi glæpur. Kynferðisbrot gegn börnum*. Í ritnefnd Bryndís Björk Ásgeirsdóttir, Davíð Þór Björgvinsson, Geir Gunnlaugsson, og Hrefna Ólafsdóttir. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Krug, Etienne G., Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi og Rafael Lozano (Ritstj.). (2002). *World report on violence and health*. World Health Organization, Geneva. Sótt 9. febrúar 2015 á http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en
- World Health Organisation, United Nations Office on Drugs and Crime, United Nations Development Programme. 2014. *Global status report on violence prevention 2014*. Sótt 9. febrúar 2015 á http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/
- United Nations. (2014). *Annual report of the Special Representative of the Secretary-General on Violence against Children*. Sótt 9. febrúar 2015 á http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A-69-264_EN.pdf
- United Nations. 2006. *Report of the independent expert for the United Nations study on violence against children (A/61/299)*. Sótt 9. febrúar 2015 á http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf